

Jazyk komunistické propagandy z hlediska frekvenčního

Ondřej Bláha

Dějiny češtiny v l. 1948–1989, kdy českou kulturu retardovalo nejdřív budování, pak udržování a nakonec „zahnívání“ socialismu, jsou v naší lingvistice zpracovány a zhodnoceny jen málo. Máme sice řadu soudobých příspěvků, které zpravidla u příležitosti různých výročí snášejí data i pseudodata o „rozkvětu“ češtiny jako národního jazyka za socialismu,¹ ale skutečně objektivní hodnocení této etapy dějin jazyka, zaměřené na její dominanty (totiž na ideologizaci jazyka a veřejné komunikace), přináší jen průkopnická knížka P. Fidelia,² pronikavé studie E. Lotka a D. Šlosara³ a nečetné další publikace.⁴ Dluh je tedy v této oblasti dost citelný – o to víc, když celá mladší a nejmladší generace kulturních Čechů nemá o projevech totalitarismu v jazyce ani jinde žádnou konkrétní představu, a ztrácí tak potřebnou schopnost „imunitně“ zareagovat na jakýkoli další pokus o omezování lidské svobody, který za jejich životů může přijít. Proto lze jen vítat další z publikací pražského týmu korpusových lingvistů, která detailně zpracovává jedno z funkčních polí češtiny v l. 1948–1989, totiž jazyk komunistické propagandy.⁵

¹ Viz např. BĚLIČ, Jaromír (1960). Patnáct let nové republiky a český jazyk. *Naše řeč*. 1960, roč. 43, s. 129–133; BĚLIČ, Jaromír (1968). Padesát let spisovné češtiny v samostatném státě. *Naše řeč*. 1968, roč. 51, s. 257–268; JELÍNEK, Milan (1960). Spisovná čeština po roce 1945. In: ZÁVODSKÝ, Artur, ed. *Vám poděkování a lásku vám*. Praha: SPN, s. 139–166; KŘÍSTEK, Václav (1975). Socialistické období ve vývoji českého jazyka. *Naše řeč*. 1975, roč. 58, s. 57–60.

² FIDELIUS, Petr (1998). *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998 (pův. *Jazyk a moc*. München: K. Jadrný, 1983).

³ LOTKO, Edvard (2009). *Srovnávací a bohemistické studie*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 179–189; ŠLOSAR, Dušan (2010). *Opera Bohemica Minora*. Brno: Host, s. 167–170.

⁴ Např. RÖHRICH, Alex (2008). *Ideologie, jazyky, texty: analýza a interpretace textů Rudého práva z roku 1953 a 1975 a Práva z roku 1997*. Liberec: Bor.

⁵ ČERMÁK, František – CVRČEK, Václav – SCHMIEDTOVÁ, Věra, eds. (2010). *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny a Ústav Českého národního korpusu.

Jádrem publikace jsou dva frekvenční slovníky, zpracovávající obsáhlý korpus textů publikovaných v l. 1952, 1969 a 1977 jednak v hlavním českém deníku *Rudé právo*, jednak v ideologických aj. „výchovných“ příručkách, které měly zdůvodnit historickou nevyhnutelnost komunismu, resp. socialismu jako nejlepšího, a tedy konečného principu uspořádání vztahů v lidské společnosti. První, téměř stopadesátistránkový slovník umožňuje vyhledávat konkrétní výrazy podle abecedy, slovník druhý pak podává ideologicky exponované výrazy v pořadí podle frekvence. Velmi cenná je chronologická perspektiva těchto slovníků – díky třem časově vymezeným sondám do publicistických a ideologických textů, z nichž každá je samostatně frekvenčně vyhodnocena, je možno sledovat, v jakých klíčových výrazech a frázích komunistický režim „žil“ v různých etapách své existence. Jeví se totiž jako nepochybné, že režim, a tedy i jazyk jako jeho médium, mezi l. 1948 a 1989 několikrát změnil tvář. Zde však musíme uvést jedinou vážnější připomínku k posuzovanému slovníku – pro jeho informovanějšího uživatele bude asi nepochopitelné, proč autoři onu střední fázi ve vývoji českého komunistického jazyka dokumentují materiálem z r. 1969, tj. texty z počátku normalizace, a ne daleko vhodnějším (a zajímavějším) materiálem z první poloviny r. 1968, který by názorně předvedl projevy komunismu reformního. Vždyť i obrozující a navenek spíše sympatická, „dubčkovská“ generace funkcionářů (a s ní i tvůrci jejích textů) reprezentovala zase jen jednu z podob komunismu, byť podobu daleko krotší, než byla ta předcházející i ta následující.

Jak naznačuje hlavní autor slovníku F. Čermák už v úvodní rozsáhlé analytické studii o zacházení s jazykem za socialismu (s. 16–39), je příznačné, že konformnost s režimem byla u konkrétních osob a společenství signalizována snad ještě výrazněji jazykem (osvojením základního fondu klíčových slov a frází a jejich „exhibičním“ zapojováním do veřejné komunikace) než konkrétními činy a smýšlením, protože právě jazyk (který je na rozdíl od reality snadno „zkřivitelný“, deformovatelný, a je tedy otevřen manipulacím jako nic jiného) byl jediným skutečným prostorem, ve kterém absurdní, vulgarizované a někdy i vzájemně si odporující aplikace Marxova a Leninova učení vůbec mohly žít. Proto je metodologicky zásadní (už vzhledem k zvlášť nápadné vykonstruovanosti veřejné komunikace za socialismu) rozlišovat jazyk, resp. lexikum komunistických vládců (tzv. V-jazyk, jak uvádí F. Čermák na s. 16n) a jazyk, resp. lexikum ovládaných (tzv. O-jazyk, jehož vývoj byl ve sledovaném období plynulý, na rozdíl od V-jazyka vlastně normální). Vezmeme-li v úvahu, že frekvenční seznam zahrnuje i synsémantika (vysoce frekventované spojky a předložky) a deiktika, je skoro neuvěřitelné, na jak předních místech najdeme nejčastější ideologicky exponované výrazy V-jazyka (číslo v závorce udává pořadí v seznamu): *strana* (22.), *sovětský* (28.), *socialistický* (29.), *výroba* (48.), *organizace* (50.), *politický* (53.), *lid* (54.), *pracující* (57.), *svaz* (62.), *soudruh* (64.).

„Prorostlost“ jazyka a komunistické ideologie lze dokumentovat řadou dalších frekventovaných výrazů, včetně kolokací, charakteristických pro hesla, ve kterých konkrétní totalitní režim – nezáleží na tom, zda komunistický, nacistický nebo prostě „autoritářský“ v jakémkoli smyslu – příznačně žije. F. Čermák jednotlivé kolokace podrobně probírá a upozorňuje na ty nejvýznamnější, jako jsou hesla s komponentem *náš vzor* (*Sovětské lidé – náš vzor!*), *ať žije* (*Ať žije solidarita národů v boji za mír!*) anebo s komponentem *prýč s*, frekventovaným v nejagresivnější, počáteční fázi vývoje českého komunistického režimu (*Prýč s válečnými štváči!*). Důležitým rysem V-jazyka (a nedílnou součástí deformování veřejné komunikace) bylo např. také přejmenovávání názvů běžných povolání a institucí, jež mělo signalizovat, že spolu s označením se změnil (k lepšímu) i denotát (*policista* – nově *příslušník*; *metař* – *počišťovač*, *listonoš* – *doručovatel*, *hostinec* – *pohostinství*), a zavádění zkratk, charakteristických ostatně pro všechny totalitní režimy (*ÚV KSČ, JZD, RVHP, ROH, STS, VB*). Poznamenejme, že obojí zasáhlo i strukturu češtiny, užívané v roli V-jazyka: nové výrazy byly často delší než výrazy původní (srov. např. jen dvojici *hasič* – *požárník*) a znamenaly i po stránce morfematické posílení aglutinačního momentu ve struktuře češtiny, zatímco multiverbismy, rovněž častější než dříve (*domovní důvěrník*, *socialistický závazek*, *splnit plán*), posilovaly podobně jako zkratky (slovotvorně nemotivované a většinou neohebné) moment izolační.

Slovník jazyka komunistické propagandy – který kromě jiného obsahuje také vynikající úvod do historie komunistického Československa od O. Tůmy (s. 9–15), přílohy s autentickými dokumenty (mj. hesly z transparentů a plakátů a seznamem komunistických svátků) a doprovodné CD – hodnotíme jako významný a nanejvýš potřebný příspěvek k bádání o jazyce ve vztahu ke společnosti a zároveň i jako užitečnou publikaci, jež může pomoci (ideálně ve škole) k tomu, aby si zejm. mladší generace Čechů uvědomily, jaké signály provázejí (a možná i předcházejí) pokusy zmocnit se člověka i celých národů.

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Křížkovského 10
77180 Olomouc
ondrej.blaha@upol.cz